

Promotie drs. F. de Lange

Aan de Theologische Academie van de Johannes Calvijn-stichting te Kampen is onlangs gepromoveerd tot doctor in de theologie drs. F. de Lange te Sceaux (Frankrijk). Het proefschrift was getiteld "Grond onder de voeten, burgerlijkheid bij Dietrich Bonhoeffer." Promotor was prof. dr. G.Th. Rothuizen. Coreferent was dr. O. Jager.

Frederik de Lange werd 15 april 1955 geboren te Vriezenveen. Na aan het Christelijk Lyceum te Almelo in 1973 het diploma H.B.S.-B te hebben behaald studeerde hij aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken te Kampen. In 1981 legde hij het doctoraal examen theologie af. Daarna was hij wetenschappelijk assistent in de sectie ethiek, evangelistiek, encyclopedie en massacommunicatie aan deze hogeschool. Sinds 6 januari j.l. is hij predikant van de Gereformeerde Kerk (Eglise Réformée Néerlandaise) te Parijs.

Het proefschrift

'Burgerlijk is een woord voor het vuilnisvat geworden', schreef H.J. Heering. Hij bracht daarmee de negatieve betekenis die aan het woord wordt toegekend, onder woorden.

Dat laatste is niet altijd en door iedereen gebeurd. Dietrich Bonhoeffer, de in 1906 geboren Duitse theoloog, die in 1945 vanwege zijn aandeel in het verzet tegen Hitler werd vermoord deed dat bijv. niet. Hij wilde wel van kritiek op het burgerlijke weten: juist in het genoemde verzet ontziet hij de burger, die zijn verantwoordelijkheid ontloopt, niet. Maar tegelijk is het dit verzet geweest, dat Bonhoeffer opnieuw een theologisch en moreel pleidooi heeft doen voeren voor de burgerlijkheid. Maar wat is burgerlijk? Voordat de studie zich met deze vraag tot Bonhoeffer zelf wendt, probeert de schrijver ervan haar zelf te beantwoorden. Tevens wordt er een schets geleverd van die vorm van burgerlijkheid, waarin Bonhoeffer zelf is opgegroeid: die van het Duitse 'Bildungsbürgertum' van het einde van de negentiende eeuw en het begin van deze eeuw. In een excurs over de literator Thomas Mann ('Bildungsbürger' bij uitstek) wordt aan dit tijdvak vlees en bloed

gegeven. De studie volgt vervolgens het burgerlijke van en bij Bonhoeffer op de voet. Kennismaking met het gezin waarin Bonhoeffer geboren werd, met de traditie van waarden als tucht, vrijheid en verantwoordelijkheid die er onderhouden werd, leert hoezeer zich het gezin verstond als plek waar menselijkheid (verstaan als 'Bildung') wordt geleerd.

Deze opvoeding tot humaniteit blijft Bonhoeffer trouw, ook al kennen we hem voortaan vooral als theoloog en christen, ook al wordt zijn burgerlijke traditie bedreigd.

Bonhoeffer's proefschrift uit 1927, *Sanctorum Communio*, is te lezen als poging te midden van de opkomende massacultuur de burgerlijke persoonlijkheid te redden. Bonhoeffer doet dit, door zijn uitgangspunt te nemen in de kerk - een institutie, waarin juist de burger (de familie Bonhoeffer inclusief) weinig heil meer zag. Dat de burgerlijke cultuur op alle fronten in crisis verkeert, dringt echter steeds scherper tot Bonhoeffer door: de burger (en dat is ook: hij zelf) verliest steeds meer grond onder de voeten en duizelt bij het zien van de afgrond onder hem. Dit besef breekt zich baan tijdens Bonhoeffer's vicariaat in Barcelona, 1928, tijdens zijn studieverblijf in New York, 1930, en na zijn terugkeer in Berlijn, 1931. Nog steeds is zijn 'oplossing' voor de crisis van de cultuur: de kerk ('*Akt und Sein*', 1931), maar zij wordt onder zware druk geplaatst naarmate Bonhoeffer meer leert zien met de ogen van de ander: de arme, de zwarte, de jood, mensen die hem geen burgerlijk middelpunt meer toestaan. Zijn theologie profileert zich in deze jaren vooral als christologie, als theologie van het kruis.

Het overnemen van de wacht door Hitler, 31 januari 1933, betekende de ondergang van de burgerlijke humaniteitscultuur. En Bonhoeffer trekt zich op het eerste gezicht

geheel terug uit de cultuur, op het kerkelijke en het christelijke. Maar wie nauwkeurig zijn 'Nachfolge' leest (en de schrijver van deze studie doet dat) ziet hoe bij Bonhoeffer de christen, al is het aan de rand, nog steeds burger is, solidair met zijn cultuur in nood, al is het onder de schijn van het tegendeel. En ook al is omgekeerd de goede burger misschien geen christen, dan nog mag hij aan Gods kant geacht worden te staan, als mens van goede wil. De goede burger is dus nooit geheel verdwenen uit Bonhoeffer's theologie. Maar nog nadrukkelijker treedt hij op de voorgrond als Bonhoeffer vanaf 1939 betrokken raakt in dat verzet tegen Hitler, dat naar oorsprong en karakter met recht 'burgerlijk' genoemd kan worden, dit tegenover de barbarij van het fascisme. Het fragment gebleven hoofdwerk uit deze periode, de 'Ethik', mag gelden als de ideologie van dit verzet. Bonhoeffer bedrijft echter tegelijk apologetiek, door de goede burger die hij er beschrijft voor te houden dat de beste burger nog altijd een christen is.

Bonhoeffer blijft zijn waardering van het burgerlijke trouw, ook en juist tijdens zijn gevangenschap van 1943 tot 1945.

De in Tegel geschreven literaire fragmenten (een drama en een roman) tonen dat aan. Tegelijk (en dat is voor het eerst in de geschiedenis van het Bonhoeffer-onderzoek geanalyseerd) vindt men hier de overgang voorbereid tot de brieffragmenten uit '*Widerstand und Ergebung*' over de mondige wereld en de religieuze mens, die Bonhoeffer zijn postume roem zouden bezorgen. Ook daar blijft Bonhoeffer burger, al ziet hij het einde van zijn burgerlijke cultuur onder ogen en schouwt hij slechts vaag de omtrekken van de naoorlogse wereld. Want hij verplicht immers in zijn brieven de moderne mens tot zijn burgerlijke erfenis: mondig te zijn, in de zin van verantwoordelijkheid.

De stellingen

Dr. de Lange heeft aan zijn dissertatie 21 stellingen toegevoegd, waarvan er hier zestien volgen.

1. De burgerlijke utopie bevat meer dan burgerlijke ideologie.

3. De veronderstelling van G.P. Hartvelt in zijn artikel "Paul Tillich: de moed om te zijn; een reisverslag" (vgl. Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, Kampen 1984/3, 181-197, 181), dat Bonhoeffer's theologie wellicht een uitzondering is op de regel dat de ervaringen van 1914/18 trendsetzend zijn geweest voor de westeuropese theologie van deze eeuw, verdient correctie.

5. Bonhoeffer's christologie is fenomenologie.

6. De in 'Nachfolge' waar te nemen paradox tussen de oproep om te blijven, en die om uit te treden uit de civiele ordeningen, is niet met Hanfried Müller (Von der Kirche zur Welt, 241) te herleiden tot de inconsequente verhouding tussen het eerste (synoptische) en het tweede (paulinische) deel, maar ligt opgesloten in de eschatologische hoogspanning, waaronder en waarin het boek geschreven is.

7. Bonhoeffer's "Ethik" verplicht de burger tot de christen en omgekeerd. Door deze wederzijdse apologie is het boek meer dan ideologie.

10. De N.B.G.-vertaling van "politeuesthe" in Filippenzen 1, 27 met "gedraagt" onderwaardeert de burgerlijke implicaties van het christelijke leven volgens het Nieuwe Testament.

11. Een reformatorische interpretatie van Luther's tweerijken-leer waarbij het religieuze en het politieke van elkaar gescheiden worden, is met een verwijzing naar de belangrijke rol die de keurvorst van Saksen heeft gespeeld bij de voortgang van de reformatie te bestrijden.

(Vgl. Heiko A. Oberman, Luther. Mensch zwischen Gott und Teufel, Berlin 1982, 33 vv.)

12. De positie van het vak evangelistiek binnen de vakgroep Systematische Theologie, zoals aan de Theologische Hogeschool der Gereformeerde Kerken te Kampen het geval is, is behalve historisch verklaarbaar ook theologisch verdedigbaar. Behalve op de toegenomen noodzaak van externe, systematisch-theologische geloofs-verantwoording te midden van een door wetenschap gestempelde, geseculariseerde westerse cultuur, kan men hiertoe ook verwijzen naar Abraham Kuyper's Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid (Kampen 1909, 2e druk, III, 456 vv.; 550 vv.). Daar is de stof voor de evangelistiek, behalve in de diaconologische groep (in de Organische Laiek), ruimschoots voorhanden in de dogmatologische groep (met name in de Apologetiek).

13. De op een amsterdamsse muur geschreven tekst 'Jezus redt', door anderen aangevuld tot 'Jezus redt het niet', tenslotte door derden voltooid als 'Jezus redt het niet alleen' is geloofsleer in graffiti; hij weerspiegelt zowel in zijn wisselende inhoud, alsook in zijn wordingsgeschiedenis het trinitarische geheim van resp. Kerst, Goede Vrijdag en Pinksteren.

15. De eschatologie fundeert, rechtvaardigt, roept op tot, bemoedigt en relativiseert de christelijke ethiek. Zij kan zelf echter nooit als ethiek dienen.

(Vgl. Trutz Rendtorff, Ethik. Grundelemente, Methodologie und Konkretionen einer ethischen Theologie, Stuttgart-

Berlin-Köln-Mainz 1980, Band 1, 147)

16. De kerkelijke vredesbeweging zou duidelijker kerkelijk en krachtiger vredesbeweging zijn, naarmate ze haar werk minder als kruistocht en meer als schuldbelijdenis verstond en profileerde. (Vgl. Keith W. Clements, A Patriotism For Today. Dialogue With Dietrich Bonhoeffer, Bristol 1984, 124 v.)

17. De theologische bemoeienis met het verschijnsel randkerkelijkheid vraagt, behalve om aandacht voor culturele processen als de secularisatie, ook om analyse van machtsstructuren in de kerkelijke gemeente, waarbij de verhouding tussen kern- en randgroepen onderzocht dient te worden.

Vgl. J. Hendriks, De compositie van de gemeente, in: Buitensporig geloven. Studies over 'randkerkelijkheid', onder redactie van Dr. J.M. Vlijm, Kampen 1983, 186-205)

18. Preken is troosten.

19. Het beleidsvoornemen van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, inhoudende dat haar financiële steun aan o.m. de Eglise Réformée Néerlandaise te Parijs met ingang van 1988 zal worden stopgezet, dient om pastorale, apostolische en oecumenische redenen te worden ingetrokken.

20. Een predikant verricht zijn werk des te geloofwaardiger, naarmate hij meer de illusie weet te wekken dat hij alle tijd heeft.

21. Het cultuurpessimisme dat zich van iemand meester zou kunnen maken na lezing van Bonhoeffer's verzuchting dat men in de trein "kaum zwei, drei Menschen ein Buch lesen sieht", wordt met een rit in de Parijse metro, op spitsuur ingeklemd staand tussen lezende Fransen, geloochenstraft.

(Vgl. Dietrich Bonhoeffer, Gesammelte Schriften, 11, 417)

UIT DE PERS

Bezwaren tegen part-time predikanten

In het **Hervormd Weekblad** noemt dr. C. Bezemer drie bezwaren die er tegen het part-time predikantschap ingebracht kunnen worden.

1. Voor kerkeraden van gemeenten, wier financiële middelen niet toereikend zijn om een predikant te beroepen, is de verleiding groot om door een part-timer te beroepen toch "een predikant te hebben". Nu zijn hiervan ook uit het verleden voorbeelden te noemen, die zowel voor de betrokken gemeente als voor de predikant een goede "oplossing" bleken te zijn in de situatie, waarin beide verkeerden. De gemeente was geholpen en de predikant hoefde zijn betrekking, die ook geen full-time baan was, maar waaraan hij zeer gehecht was, niet op te zeggen.

In het verslag van de Commissie voor het beroepingswerk wordt evenwel terecht opgemerkt, dat men er zich wel op moet beraden welke taken wel en welke niet aan de predikant worden toevertrouwd. "Het gaat immers niet", zo wordt gezegd, "om de beroeping van een goedkope predikant, die slechts een beperkt aantal dagen voor de gemeente beschikbaar is". Waaraan nog wordt toegevoegd: "Goede afspraken vooraf en schriftelijke vastlegging van de werkzaamheden zijn noodzakelijk". We moeten ons wel afvragen of ondanks en misschien wel ten gevolge van die "goede afspraken" geen problemen kunnen rijzen, omdat er altijd mazen in een net zijn, waar toch weer doorheen gezwommen kan worden.

2. Een part-time baan van twee à drie dagen per week vormt in allerlei takken van arbeid geen enkel bezwaar. Maar voor een part-time predikantschap bestaan er wel

bezwaren. Onverwachte gebeurtenissen, zoals ziekte, overlijden (met daaraan verbonden begrafenissen), problemen, die zich kunnen voordoen in een gezin of familie, vallen meer dan eens buiten de geplande "werkdagen". Moet en kan de predikant dan zeggen, dat gewacht moet worden tot die en die dag, wanneer hij of zij weer beschikbaar is voor de gemeente?

Het komt erop neer, dat het stellen van deze vraag tegelijk haar beantwoorden is. Dit kan niet. Maar dan is de kans wel groot, dat de twee of drie dagen uitlopen naar meer dagen per week. Als dit tenminste mogelijk is, want het kan zijn, dat de predikant door andere werkzaamheden gebonden is en voor een uitgebreider pastoraat geen gelegenheid heeft. Wie ervaring heeft in het pastoraat, weet dat dit praktisch niet op bepaalde dagen is vast te leggen.

En hoe zit het met de eventueel verrichte "meerarbeid"? Moet die door de kerkvoogdij extra vergoed worden? Moeten ook daarvoor "goede afspraken" gemaakt worden, die ook weer een bron voor allerlei onenigheden kunnen zijn? Een andere vraag is: Hoe reageren de gemeenteleden?

Dr. Eugene Carson Blake overleden

Op de leeftijd van 78 jaar is in Connecticut (U.S.A.) overleden dr. Eugene Carson Blake, die van 1966 tot 1972 secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken is geweest.

Dr. Carson Blake, die in 1906 werd geboren, werd predikant in de United Presbyterian Church. Hij is voorzitter van de Amerikaanse Raad van Kerken geweest. In 1966 werd hij secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken. In die functie volgde hij dr. W.A. Visser 't Hooft op. Tot 1972 is hij secretaris-generaal van de Wereldraad geweest. Later was hij verbonden aan de Amerikaanse organisatie Bread for the world.